

Branka Brujić

Petrinjska 42a, HR–10000 Zagreb

Prisutnost Heideggera u hrvatskoj filozofiji

Sažetak

Prisutnost Heideggera u Hrvatskoj pokazuje se u rasprostranjenom čitanju i raspravljanju temeljnih pojmova njegova mišljenja, o čemu svjedoče tri internacionalna simpozija u 80-im godinama. Posrednici Heideggerove misli bili su sveučilišni profesori filozofije već u 60-ima. Najutjecajniji među njima, V. Sutlić, svoju filozofsku koncepciju artikulira i razvija kao »povijesno mišljenje«. Njegova intencija u radovima 60-ih godina jest svojevrsna sinteza Marxova i Heideggerova mišljenja, dok u knjizi Praksa rada kao znanstvena povijest (1974.) imanentnom analizom pokazuje Marxovu misao u pripadnom joj povijesnom toposu ozbiljenja Hegelove filozofije putem prakticiranja rada nošenog samonadmašivanjem znanosti. U temeljnim odrednicama »povijesnog mišljenja« – povijesni sklop (odnos bitak – tubitak – biće), zgoda, čistina, zagovaranje povijesne otvorenosti – prepoznamo odlučne pojmove Heideggerova mišljenja. G. Petrović zagovara trajni dijalog između Marxova i Heideggerova mišljenja, legitimirajući ga njihovom povijesnom usmjerenošću, u kojoj prednost daje Marxovu pojmu 'revolucije' naspram Heideggerovu 'prispijeću bitka'.

Ključne riječi

Martin Heidegger, Karl Marx, Vanja Sutlić, Gajo Petrović, povijesno mišljenje, revolucija, bitak

O zamahu prisutnosti Heideggerova mišljenja u nas svjedoče osamdesete godine. Svojom razinom, brojem i kvalificiranošću sudionika, dekadu osamdesetih u filozofskom životu Hrvatske obilježuju tri, Heideggerovom mišljenju posvećena, simpozija: *Pitanja povijesnog mišljenja*, u organizaciji Odsjeka za filozofiju Fakulteta političkih znanosti, 1982.; *Bitak i vrijeme*, u organizaciji Hrvatskog filozofskog društva, 1986.; *Heidegger i suvremeno mišljenje*, u organizaciji Odjela za povijest filozofije u Institutu za povijesne znanosti, 1989. Razgovori naslovljeni *Pitanja povijesnog mišljenja*, odvijali su se inicirani s dvanaest održanih referata.¹ Simpozij *Bitak i vrijeme* inicirao je tadašnji Upravni odbor Hrvatskog filozofskog društva povodom 10. obljetnice smrti Heideggera i objavljivanja hrvatskog prijevoda *Sein und Zeit*-a. Zapaženi internacionalni simpozij *Heidegger i suvremeno mišljenje* sadrži osamnaest referata (deset hrvatskih referenata, a osam referenata s njemačkih sveučilišta).² Heideggerovom mišlju kao središnjom temom, ili pak u okviru šire teme, bavilo se nekoliko filozofskih kurseva održanih u Interuniverzitetkom

1

Referati su objavljeni u publikaciji: Davor Rodin (ur.), *Bitak i povijesnost*, Sveučilišna naklada Liber – Fakultet političkih nauka, Zagreb 1982.

2

Referati su objavljeni u *Godišnjaku za povijest filozofije*, br. 7/1989, s naslovom simpozija: »Heidegger i suvremeno mišljenje«.

centru u Dubrovniku: *Existenzphilosophie und Existenztheologie*, 1983.; *M. Heidegger – unterwegs im Denken*, 1986.; *Mensch – Sein*, 1988. i drugi.

Eho predominacije bavljenja Heideggerovom mišlju u osamdesetim godinama, u devedesetima je bio simpozij HFD-a *Kraj ili početak Heideggerova vremena*, 1996., s deset održanih referata, te nekoliko kurseva u dubrovačkom IUC-u krajem devedesetih, tema kojih je bio odnos *Heidegger – njemački klasični idealizam*. Za studij Heideggera značajno je u devedesetima objavljivanje knjige *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, u kojoj su sabrani neki od već prethodno objavljenih, uz novoprevedene važne Heideggerove radove.³ U ovoj dekadi, pak, 2006. u Odjelu za filozofiju Matice hrvatske, održan je internacionalni simpozij *Das Spätwerk Heideggers*. D. Barbarić okupio je eminentne interprete iz Njemačke, Austrije, Slovenije, Italije i Hrvatske.⁴

Susret sa Heideggerovim mišljenjem za generaciju pregalaca filozofskog mišljenja u nas neposredno nakon II. svjetskog rata datira, međutim, od početka pedesetih godina, kad Vanja Sutlić, Danilo Pejović i Gajo Petrović – učitelji, odnosno nešto stariji kolege autora referata na spomenutim simpozijima iz osamdesetih godina – objavljuju svoje prve rasprave o Heideggeru.⁵ Godine 1959. objavljen je prvijenac među hrvatskim prijevodima Heideggerovih radova. Pod naslovom *O biti umjetnosti*, izašao je prijevod D. Pejovića i D. Grlića spisa *Der Ursprung des Kunstwerkes* i *Wozu Dichter*. No, prisutnost Heideggera u nas nije tek tumačenje i predavanje nego i usvajanje i su-mišljenje, te navlastito razvijanje u najutjecajnijeg posredovatelja Heideggerova mišljenja u nas – Vanje Sutlića.

Povijesno mišljenje – Sutlićevo stajalište zadobiveno kao orijentacija u mišljenju Heideggera

U svojim radovima sabranima u tri za života objavljene knjige – *Bit i suvremenost*, *Praksa rada kao znanstvena povijest*, *Kako čitati Heideggera*⁶ – i jednoj posthumnoj, *Uvod u povijesno mišljenje*,⁷ Sutlić iskazuje povijesno mišljenje kao svoju misaonu orijentaciju. Povijesno mišljenje Sutlić oštro razlučuje od historiografije i ovoj pripadnih metodologijskih problema. Također, spram filozofije povijesti, što traži pravi, istinski smisao događanja, koje je samo sobom prolazno, ništavno. Ističe da je povijesno mišljenje nesvodivo na hermeneutiku povijesnog zbivanja, koju je razvio Gadamer.

Povijesno mišljenje, ističe Sutlić, smjera povijest misliti tako da se, smjestivši se u povijest, samo nađe na izvoru povijesti i povijesno djeluje. Dakle, *mišljenje povijesti* označava u Sutlića i objektni i subjektni genitiv. Ono promišlja povijest u pogledu povijesnosti povijesti, odgovarajući na pitanje: što uopće konstituira povijest, čime povijest uopće jest? Međutim, u ovom značenju genitiva objekta povijesno se mišljenje ne bi dostatno razlikovalo od filozofije povijesti. Kao genitiv subjekta, pripadno je Sutlićevo mišljenje povijesti time što se nastoji situirati u izvore povijesti i time povijesno djelovati. Središnji pojmovi povijesnog mišljenja u Sutlića jesu: povijesni sklop, epohalni karakter otvorenosti bitka i zgoda kao ishodište otvorenosti. U njima su sadržani, što eksplicitno što implicitno, ključni pojmovi Heideggerova mišljenja. U povijesni se sklop uklapaju: bit čovjeka, bića i bitak sam. Uklapaju se tako da su tek u međusobnom odnosu to što jesu. Bit čovjeka jest u odjelovljivanju bitka u bićima putem odnošenja spram bitka.

»Kad čovjek ne bi imao odnos spram bitka, koji nadilazi bića, mada bivstvuje samo s njima, u njima i kroz njih, – kad čovjek ne bi imao odnos koji prelazi preko bića (...) ne bi imao 'točku', s koje može pregledati okolinu kao okolinu.«⁸

Čovjek je, dakle, biće koje iz sadržanosti među bićima iz-stupa k bitku, te kao biće raz-stojanja pristupa bićima. No, čovjek nije stvoritelj bitka, niti kreator bića, kako to misli novovjekovni antropocentrički aktivizam.

U *zgodi*⁹ se slučuje, *zgađa* se međusobna pripadnost bitka i čovjeka. To stoga što bitak obitava u otvorenosti za razumijevanje, a čovjek se u svojem biti-tu kreće u razumijevanju bića, odnoseći se spram njih u građenju svijeta. Građenju svijeta u razumljivosti bića prethodi *čistina* (*Lichtung*) – otvorenost bitka samog. Iz takve čistine tubitak vrši nabačaj za svoje odnošenje spram bića. Zgoda u sebi nosi, izdiže tu-bitak, a tu-bitak podržava, održava zgodu. Budući da je otvorenost istodobno ustegnutost bitka – čistina i prikritost sačinjavaju zgodu kao takvu. Time odnos čovjeka i bitka u zgodi nije ni apsolutni identitet niti apsolutna razlika. Taj odnos pokazuje da »nije čovjek onaj koji stvara povijest, niti je bitak neki bog kreator«, nego je »povijest prilika, konstelacija, odnos i razlika, u kojoj se razlici događaju zgodu, odgoda bitka i autentičnost čovjeka, tubitka«. ¹⁰ Zgoda je izvorište svakokratnog svijeta u epohama povijesti Zapada i epohama pripadnog konačnog, ograničenog vremenovanja svijeta.

Dovršavanje epohe našeg novovjekovnog svijeta, bitno određenog modernom znanošću i strojevnim tehnikom, Sutlić je iskazao problematizirajući Marxovu misao u njezinu povijesno-filozofijskom toposu – u pripadnoj joj praksi rada kao znanstvenoj povijesti. U sintagmi »praksa rada« s praksom se ne misli praksa u Aristotelovoj distinkciji: *theoria, praxis, poiesis*, nego se s praksom razumijeva u primarnom grčkom smislu svako odjelovljivanje uopće. ¹¹ Eksplicacija »kao znanstvena povijest« specificira epohalni karakter odjelovljivanja rada – praksa rada zbiva se kao znanstvena povijest. Stalno samonadmašivanje znanosti jest samonadmašivanje u sebi i sobom, a ne tek naknadnom tehničkom primjenom tehnološkijske znanosti. U uniformnom ponavljanju tehnološkijske snage na sve višoj ekstenzivnoj i intenzivnoj razini, »svestrano prakticanje rada jest esencija svega«, a »egzistencija svega jest znanstvena povijest«.

Stalno samonadmašivanje znanosti i proizvodnje u tehničkim uradcima, proizvodnja radi proizvodnje, u Marxa je energički princip budućnosti. To je za Marxa ujedno smisao i cilj cjelokupnog povijesnog razvitka, »prava povijest«, dok su prethodna razdoblja povijesti samo priprema za to, »predpovijest«. U

3

Martin Heidegger, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Naprijed, Zagreb 1996.

4

Referati su objavljeni u knjizi: Damir Barbarić (Hrsg.), *Das Spätwerk Heideggers*, Köhnershäuser & Neumann, Würzburg 2007.

5

Vanja Sutlić, »Egzistencijalistička filozofija M. Heideggera«, *Republika*, br. 10/1950; Vanja Sutlić, »Martin Heideggerovo mišljenje bitka i sudbina Zapada«, *Pregled*, br. 9/1956; Danilo Pejović, »Razgovor s Martinom Heideggerom«, *Republika*, br. 6/1958; Gajo Petrović, »Heidegger i problem fundamentalne ontologije«, *Filozofija*, br. 1/1960.

6

Vanja Sutlić, *Bit i suvremenost*, Sarajevo 1966.; Vanja Sutlić, *Praksa rada kao znanstvena povijest*, Kulturni radnik, Zagreb 1974.;

Vanja Sutlić, *Kako čitati Heideggera*, August Cesarec, Zagreb 1989.

7

Vanja Sutlić, *Uvod u povijesno mišljenje*, Demetra, Zagreb 1994.

8

V. Sutlić, *Bit i suvremenost*, str. 373.

9

Sutlićev prijevod Heideggerova pojma 'Ereignis'.

10

V. Sutlić, *Kako čitati Heideggera*, str. 201–203.

11

Usp. Boris Jurinić (prir.), *Razgovori s Vanjom Sutlićem*, Irida, Zagreb 1999., str. 32.

Marxa nije reflektirana navlastitost novovjekovne znanosti i novovjekovnih proizvodnih snaga, pa prethodna povijesna razdoblja bivaju određena kvantitativnom diferencijom unutar bitno istog procesa – bivaju određena razinom razvitka proizvodnih snaga. Praksa, odnosno rad, jest u Marxa apriorna struktura povijesti. On povijest shvaća kao učinak prakse rada. Nije, dakle, za Marxa rad po povijesti, nego je, obrnuto, povijest po radu.¹² U tomu se pokazuje metafizičko nasljeđe u mišljenju Marxa, apostrofira Sutlić. Krajnja intencija metodičke refilozofikacije Marxove misli nije »etabliranje neotuđenog rada van njegove diobe, nego priređivanje drugačijeg karaktera povijesnog sklopa«. Rad ukinut u proizvodnju »ostaje intraepohalni proces, konstituira i učvršćuje epohu rada umjesto da je prebolijeva«. ¹³ Usidriviši se tako u povijest, povijesno mišljenje povijesno djeluje zagovaranjem povijesne otvorenosti u dovršavanju epohe novovjekovlja, dovršavanje koje, u načelu, može potrajati još desetljećima i više. Došašće jedne »istinskije zgode« traži povijesnu otvorenost.

Što znači istinskija zgoda spram onih prethodnih u epohama povijesti Zapada? Ovdje se Sutlić nedvojbeno oslanja na određenja pripadna Heideggerovu mišljenju. U prethodnim zgodama zbila se otvorenost bitka, no ona je u mišljenju metafizike previdena, kako to pokazuje Heideggerovo problematiziranje »zaborava bitka«. Metafizika je za Heideggera temeljni smjer kako su u Platona i Aristotela, te nadalje u cjelokupnoj filozofiji, zaključno s Hegelom, mišljeni bitak bića i bit čovjeka. Mišljeni su – pokazuje Heidegger u svojim eksplikacijama velikih filozofema povijesti filozofije – iz bitstvenosti bića. Da bitstvenosti bića prethodi raskritost samog bitka, to mišljenje metafizike nije vidjelo i upravo je u tomu njezin zaborav bitka. Zaborav bitka Heidegger ne pripisuje pogrešci u mišljenju, nego ga povezuje sa smislom bitka samog. Otud što čovjek svojim bitkom najčešće boravi pri bićima, otvoren za ono što je pri ruci i pred rukom, to će reći: iz konstelacije otvorenosti samog bitka – proizlazi predominacija vremenske ekstaze prisutnosti, a ne bilosti ili budućnosti. Na ovoj predominaciji počiva metafizika, tako da iz svakokratne prisutnosti razabire bitstvenost bića, shvaćajući je i imenujući kao bitak. Prisutnost se u materijalnom određenju razlikuje počev od »idéa« Platona, preko »enérgēia« Aristotela, »creator creaturae« T. Akvinskog i premještanja prisutnosti u »ego« u novovjekovnoj metafizici, čineći razlike u tijeku povijesti filozofije i bitne svjetovne razlike epoha. Zajedničko obilježje metafizike u svim razlikama sadržajnog određenja prisutnosti bića jest njezino onto-theologičko ustrojstvo.

Onto-theo-logičko ustrojstvo znači, ponajprije, jedinstvo bića u cjelini s obzirom na *što* i *kako* bića s nadilaženjem, transcendencijom k božanskom kao najvišem i najbitstvenijem biću. Unutar nadilaženja djeluje božansko natrag u bića, bilo kao temelj bića bilo kao njihovo prvo uzrokovanje. Sam se bog ne može utemeljiti. Božansko je u jedinstvu svakokratnog metafizičkog kova – *causa sui*. U transcendenciji utemeljeno bitstvo bića mišljeno je kao bitak. Čime je onto-theo-logičko ustrojstvo znamen metafizike – njezina bitna karakteristika unatoč različitim sadržajnim određenjima bića i sukladno tome različitim sadržajnim određenjima božanskog kao njihova temelja? Samo je mišljenju koje nije iskusilo davanje bitka – koje je istodobno uskraćivanje, o čemu svjedoči povijest filozofije iznoseći različitu sadržajnu odsadrenost bića u epohama Zapada – svojstveno utemeljenje svakokratno prisutnog u božanskom kao vječnom. Istinskija zgoda, koju ima u vidu Sutlićevo povijesno mišljenje – povijesni sklop zgode »misaonog bitka i smislenog vremena«¹⁴ – sadržava i pronosi iskustvo zaborava bitka u metafizici, čuva i održava bitak kao darujuće i ujedno uskraćujuće. Kako će izgledati i kada će nastupiti

istinskija zgoda, kojom valja prevladati nihilizam suvremenog svijeta, nitko ne može predskazati.

Odnos Heidegger – Marx

Razumijevanje i usvajanje Heideggerova mišljenja u nas zbivalo se u vidokrugu odnosa Heidegger – Marx. To utoliko što je za protagoniste toga razumijevanje Marxova mišljenja – povijesnom konstelacijom nakon II. svjetskog rata – bilo zadano, te stoga što im je Marxov pojam otuđenja pružio uporište za zadobivanje vlastite orijentacije.

Prethodno navedene odrednice povijesnog mišljenja kao misaone orijentacije Vanje Sutlića ukazuju na njegov oslonac u Heideggerovu mišljenju. Povijesni topos Marxova mišljenja situira Sutlić u dovršavanje epohe, a eksplicira ga na osnovu vlastita promišljanja odnosa Hegel – Marx. Marxovo mišljenje pripada dovršavanju epohe kao »vjesnik i zastupnik rada, ne samo u smislu oslobađanja radnika od najamnog rada radi rada kao 'samodjelatnosti' nego, i prije svega, oslobađanja i krajnjeg dometa 'proizvodnih snaga' paradigmatički ocrtanog u vidu proizvodne snage znanosti«. Apsolutni karakter rada, kojim je nošena Marxova misao, rad s onu stranu diobe na materijalni i duhovni, tj. rad znanosti i radna znanost sa svojim stalnim samonadmašivanjem u uradcima, jest u praksu rada izvedena djelatnost pojma Hegelove filozofije – djelatnost koja je u svojem sve većem ekstenzitetu ujedno sve viši intenzitet.

Dok je u radovima sabranima u knjizi *Praksa rada kao znanstvena povijest* Sutlićeva koncepcija povijesnog mišljenja usidrena u Heideggerovu mišljenju, iz kojeg je razmatran Marxov pojam prakse, u prethodnoj knjizi *Bit i suvremenost* promišljanje odnosa Heidegger – Marx daje svojevrstu prednost Marxovu mišljenju. U prethodno navedenim bitnim odrednicama povijesnog sklopa, Sutlić smatra da iskazuje Marxov pojam prakse kao biti čovjeka. U Marxa je, napominje Sutlić, praksa riječ koju on ostavlja neekspliciranom, ali »ka kojoj je čitav njegov opus na putu«. Međutim, »zadatak je onih koji se, radi same 'stvari' nalaze na misliočevu tragu, da čine korake osvjetljujući neosvijetljeno«. ¹⁵ S druge strane, bilježi Sutlić, u Heideggera u drugoj fazi njegova mišljenja, mada mu je »stalo do mišljenja povijesti u njenoj biti«, čovjek kao element cjeline povijesnog sklopa »ispada prikraćen, osakaćen«. To utoliko što tu »ništa nije na čovjeku, već sve na bitku« u njegovu »bezrazložnom« odašiljanju. Sutlić zaključuje da ni Hegel – budući da je u njega povijest objava apsoluta – niti Heidegger ne postižu povijest misliti tako »da se mišljenje, smjestivši se u povijest i poistovjetivši se s praksom (Marx), samo nađe na izvoru povijesti i povijesno djeluje«. ¹⁶

Reprezentativnim radom Gaje Petrovića u razmatranju odnosa Heidegger – Marx, kao i za njegovu recepciju Heideggerova mišljenja uopće, smatramo rad »Izreka Heideggera«. To stoga što je u njemu razvidno da zaokupljenost Heideggerom proizlazi iz suvremenosti Heideggerova mišljenja. Rad karakterizira egzegeza teksta, te je srodan drugim Petrovićevim radovima o

¹² V. Sutlić, *Praksa rada kao znanstvena povijest*, str. 179–180.

¹³ B. Jurinić (prir.), *Razgovori s Vanjom Sutlićem*, str. 34.

¹⁴ V. Sutlić, *Praksa rada kao znanstvena povijest*, str. 111–112.

¹⁵ Usp. V. Sutlić, *Bit i suvremenost*, str. 373.

¹⁶ Usp. isto, str. 380–381.

Heideggeru sabranima u knjizi *Prolegomena za kritiku Heideggera*.¹⁷ U radu »Izreka Heideggera« Petrović razmatra odnos Heidegger – Marx polazeći od poznate prosudbe Heideggera o Marxu u *Pismu o humanizmu*, koja glasi:

»Budući da Marx, time što spoznaje otuđenje, dopijeva u jednu bitnu dimenziju povijesti, stoga je marksističko shvaćanje povijesti nadmoćno svoj ostaloj historiji.«

Petrović navodi i Heideggerova određenja pojmova sadržanih u navedenoj prosudbi i pripadnom joj kontekstu. Tako ukazuje na različito značenje termina 'povijest' i 'historija' u Heideggera. Daljnje upotpunjenje Heideggerove prosudbe o Marxu slijedi potpunijim navođenjem teksta neposredno prije ocjene od koje se u raspravi pošlo: ni Sartre niti Husserl ne spoznaju bit povijesnog u bitku; »stoga ni fenomenologija ni egzistencijalizam ne dolaze u onu dimenziju unutar koje tek postaje moguć produktivan razgovor s marksizmom«. Potpuniji kontekst Heideggerova prosudba dobiva eksplikacijom neposrednog predteksta:

»Ono što je Marx, polazeći od Hegela spoznao u jednom bitnom i značajnom smislu kao otuđenje čovjeka, seže svojim korijenima u bezzavičajnost novovjekog čovjeka.«

S osloncem na Heideggerovo tumačenje Hölderinova pjesništva, Petrović navodi da zavičaj ovdje kaže blizina izvora, blizina bitku, a bezzavičajnost jest znak zaborava bitka. Zatim slijedi pojašnjenje odnosa bezzavičajnosti i metafizike, koja učvršćuje i ujedno prikriva bezzavičajnost. Tu se dovezuje Heideggerovo određenje mjesta pripadnog Marxu i Nietzscheu preokretanjem apsolutne metafizike Hegela, koje preokretanje predstavlja samo konačno zapletanje u metafiziku. Petrović insistira na suprotstavljenosti ovoga određenja onome prvotno navedenom o dopiranju Marxu u jednu bitnu dimenziju povijesti. Utvrđuje da Heideggerova ocjena o pripadnosti Marxu metafizici proizlazi iz Heideggerova stava o humanizmu, prema kojem se svaki humanizam temelji u nekoj metafizici, ili sam sebe čini temeljem jedne metafizike. Petrović smatra da je Heidegger u krivu u pogledu Marxova humanizma, budući da se ovaj odnosi na čovjeka budućnosti i prevladanog otuđenja u radu, te ne počiva na jednom već utvrđenom razumijevanju bića u cjelini. Navodi Marxova određenja: puni razvoj ljudske vladavine nad prirodnim snagama, razvitak svih ljudskih snaga kao samosvrha; čovjek nastoji da ne ostane bilo što postalo, nego je u apsolutnom kretanju postajanja.¹⁸

Naveli smo Petrovićevu egzegezu Heideggerove izreke o Marxu. Međutim, savjesna analiza ne može nadomjestiti kritičko propitivanje cjeline, u ovom slučaju Marxova mišljenja. Što znači »puni razvoj ljudske vladavine nad prirodnim snagama«? Što znači čovjek u »apsolutnom kretanju postajanja«? Nije li apsolutno kretanje postajanja stalno samonadmašivanje znanosti u samoj sebi, a ne tek tehničkom primjenom! Sutlić bi navedena Petrovićeva određenja humanizma prema Marxu mogao uvrstiti u zbivanje prakse rada kao znanstvene povijesti.

Raspravu o odnosu Heidegger – Marx, Petrović zaključuje sumirajući bliskost i razliku među njima. Utvrđuje da su »otuđenje čovjeka« i »bezzavičajnost novovjekog čovjeka« dva bitna pojma dvojice značajnih mislilaca.

»Ako i nisu posve identični, oni su ipak srodni i bitno povezani.«

Marxova misao sadrži i odrednice prevladavanja otuđenja kao i Heideggerov put u istinu bitka. Tu se paralela razilazi: dok Marx poziva na revolucionarnu promjenu svijeta, Heidegger upućuje na ravnodušnost prema stvarima i

otvorenost za tajnu. O ovoj razlici nema presude u izreci Heideggera. Tu valja otpočeti razgovor između dva mislioca, smatra Petrović.¹⁹

Istovjetna je temeljna teza Gaje Petrovića u radu »Heidegger i Marx«. Naime, teza da je Heidegger, »odlučni mislilac 20. stoljeća, vidio zadatak filozofije na način bitno identičan i istovremeno suprotan Marxovom«. ²⁰ Ovu tezu elaborirao je propitivanjem temeljnog pitanja Heideggerova i temeljnog pitanja Marxova mišljenja. Smatra da je pitanje o prispjeću (Petrović kaže »nado-lasku«) bitka odlučno pitanje u Heideggera, dok je Marx mislilac revolucije. S revolucijom se misli, kaže Petrović, ne samo promjena čovjeka i društva nego, također, promjena u bitku. U Heideggera je temeljno pitanje u *Bitak i vrijeme* bilo pitanje o smislu bitka, no pitanje o prispjeću bitka bilo je »svojevrsni unutarnji telos pitanja o bitku, kako je ono formulirano u *Sein und Zeit-u*«, smatra Petrović.²¹ Slično tomu kako je Marx prešao od tradicionalne filozofije, egzemplificirane u njemačkom klasičnom idealizmu, k jednom novom tipu mišljenja, ambicija Heideggera nije bila da postane nova filozofska škola, nego da nadiđe tradicionalnu filozofiju jednim pripremnim mišljenjem, koje može pomoći da se stvori novi svijet.²²

U promišljanju odnosa Heidegger – Marx, u Petrovića je predominantan obzor Marxova mišljenja. No, on trajno zagovara dijalog s Heideggerom, te u Uvodu knjige svojih sabranih radova o Heideggeru kaže: »za razliku od Kantovih *Prolegomena*, ova nemaju za podlogu neku već napisanu kritiku«. Tu je riječ »o prethodnim nastojanjima da se kritički dijalog sa Heideggerom unaprijedi«.

Suvremenost Heideggerova mišljenja

Recepcija Heideggera u Danila Pejovića ne pokazuje tragove prolaženja kroz obzor Marxova mišljenja. Svoje možebitne nedoumice oko odnosa Heidegger – Marx mogao je razriješiti u izravnom razgovoru s Heideggerom već 1956. godine. Taj je razgovor objavljen u knjizi *Sistem i egzistencija* 1970. godine. Pitanja što ih u tom razgovoru postavlja Heideggeru proizišla su, kako sam Pejović referira, iz teškoća i nedoumica u studiju Heideggerovih spisa. Tako, primjerice, zašto među velikim pjesnicima Heidegger za sugovornika uzima Hölderlina? Što da činimo da se obrat bitka dogodi? Je li početak obrata već počeo kao volja za moć, što se neminovno širi kao novovjekovna tehnika, koje bit jest nihilizam? Među pitanjima jest i ono, kako stoji s Marxom i Nietzscheom – stupaju li oni već iz toka novovjekovne tehnike, koje bit jest nihilizam? Heidegger odgovara da je »bitno što je o Marxu rekao u *Pismu o humanizmu*, osobito ono o materijalizmu«. Podsjećamo da u *Pismu o humanizmu*, na onome mjestu gdje je u Petrovića raspravljena prosudba o Marxu, Heidegger kaže da se bit materijalizma ne sastoji u tvrdnji da je sve samo materija, nego, dapače jednom metafizičkom određenju, prema kojem se sva

17
Gajo Petrović, *Prolegomena za kritiku Heideggera*, Naprijed, Zagreb 1986.

18
Usp. Gajo Petrović, »Izreka Heideggera«, u: G. Petrović, *Prolegomena za kritiku Heideggera*, str. 301.

19
Usp. isto, str. 108–109.

20
Usp. Gajo Petrović, »Heidegger i Marx«, u: G. Petrović, *Prolegomena za kritiku Heideggera*, str. 316.

21
Isto, str. 326.

22
Usp. isto, str. 333.

bića pojavljuju kao materijal rada. S obzirom na to da je Heidegger na istome mjestu istaknuo da komunizam nije naprosto nazor o svijetu, nego se u njemu izgovara elementarno iskustvo toga što je *svjetsko povijesno*, Pejović pita: Kakav je odnos komunizma i tehnike? Heidegger odgovara:

»Komunizam jest mišljenje i organizacija tehnike.«²³

Razgovor s Heideggerom svjedoči o suverenoj orijentaciji Pejovića u Heideggerovu mišljenju. Sva odlučna pitanja Heideggerova mišljenja navedena su u pripadnom im određenju i u Pejovićevu opširnem Predgovoru (»Heidegger na prijelomu stoljeća«) knjizi Heideggerovih rasprava, objavljenoj 1996. pod naslovom *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*. Veliko u ovog »bitnog, čak najbitnijeg mislioca našeg stoljeća«, kaže Pejović, jest epohalno promišljanje sudbine Zapada. U njemu je pokazana egzistencijalna i povijesna kriza, te se povijest energično uklapa u fundamentalna pitanja filozofije. Konačnost kao vremenost temelj je povijesnosti tubitka. Međutim, Pejović smatra da je u pothvatu fundamentalne ontologije »najsmionije nabačen kraj novovjekovne metafizike subjektivnosti u do kraja dotjeranom subjektivizmu totalne povijesnosti«.²⁴ Okretom u Heideggerovu mišljenju, ono ne razumijeva sebe više kao egzistencijalno, nego kao bitno povijesti – čistine raskrivanja i zakrivanja. Djela bitnih mislilaca metafizike pokazana su kao postaje raskritosti i ustezanja bitka. Među tim postajama nema nikakva nužnog ili zakonitog slijeda.

U radovima naprijed navedenih simpozija interpretirani su temeljni pojmovi Heideggerova mišljenja s obzirom na cjelinu kompleksa njegova pitanja, s obzirom na pripadno mu povijesno mjesto i njegovu suvremenost. Među svim interpretacijama valja posebno istaknuti monografiju Vanje Sutlića *Kako čitati Heideggera*. Posebna je vrijednost ove knjige u tomu što je, naporedo s interpretacijom bitka, vremena, tubitka na razini mišljenja u razdoblju *Sein und Zeit*-a, dano njihovo određenje nakon okreta na Heideggerovu misaonom putu, te, s druge strane, razlika spram mišljenja u metafizici.

U prvoj dekadi ovog stoljeća očituje se manjak zamaha studija Heideggerova mišljenja koji je karakterizirao prethodna desetljeća. Doduše, učenici i suradnici Vanje Sutlića održali su 2005. simpozij *Izgledi povijesnog mišljenja*, povodom 80. obljetnice njegova rođenja.²⁵ Simpozij *Das Spätwerk Heidegger's*, odnosno radovi sadržani u istoimenoj knjizi, trajan su i vrijedan prilog za interpretaciju bitnih pojmova njegova mišljenja u kasnim radovima. Dodamo li ovome knjigu Vesne Batovanja, u kojoj je sabrala svoje studije o mišljenju Heideggera,²⁶ broj bibliografskih jedinica podjednak je onima u osamdesetim, odnosno devedesetim godinama. U čemu je onda manjak? Izgleda da studij filozofije u nas više ne motivira na bavljenje mišlju Heideggera – nema magistarskih, a pogotovo doktorskih radova o Heideggeru. Zašto je tomu tako valjalo bi istražiti. Izdavači filozofskih knjiga u nas morali bi se zamisliti nad posvemašnjim zanemarivanjem izdanja ukupnih Heideggerovih radova (*Gesamtausgabe*, Klostermann, Frankfurt a/M), u kojem su, u zadnjih desetak godina, publicirani važni Heideggerovi za života neobjavljeni radovi. Prijevodi univerzitetskih predavanja Heideggera, koja u izdanju ukupnih radova obuhvaćaju desetke knjiga, kod nas su posve zapostavljeni. Koliko će Heideggerovo mišljenje nadalje biti prisutno u nas ovisi o razabiranju njegove suvremenosti u nositelja predavanja filozofije. Međutim, sam sklop Heideggerova mišljenja nalaže njegovu nezaobilaznost u studiju filozofije. Naime, studij filozofije nameće pitanje: zašto je filozofija povijest filozofije i kakvog je složaja povijest filozofije? U spletu ovog pitanja Heideggerovo je mišljenje od odlučnog značaja.

1. Ponajprije stoga što ono pokazuje unutarnju povezanost povijesnog udesa Zapada i povijesti filozofije. Različito prisutna bića što i kako jesu, artikuliraju upravo mjerodavni filozofemi metafizike: *idéa, enérgeia* u Platona i Aristotela, otaca metafizike na tlu kojih je izrasla kršćanska teologija. Za epohu novog vijeka: naporedo s nastajanjem novovjeke fizike istina u izvjesnosti i biće kao pred-stavljeno u Descartesa, te slijedu *vis-monas* Leibniza, predmet transcendentalnih uvjeta iskustva Kanta sve do zaključno jedinstva subjekta i objekta u apsolutnom znanju Hegela. Među epohama povijesti Zapada nema nužnog slijeda. Jedinstvo povijesti filozofije u njezinim epohalnim razlikama konstituira njezino onto-theo-logičko, tj. metafizičko ustrojstvo. Problemizirajući metafizičko ustrojstvo filozofije, Heidegger pokazuje zaborav bitka. Time je nasuprot filozofiji Hegela, shodno kojoj je povijest filozofije teleologijski uspon k apsolutnoj ideji – povijest filozofije = povijest nihilizma. Nihilizam je posve prisutan u suvremenom tehno-logičkom svijetu, u kojem čovjek ne može iskusiti istinu bitka – darivajuće i ujedno ustežuće bitka, u kojem je i samo biće ništavno – potrošivo, trošeno i nadomjestivo.
2. Odlučna pitanja Heideggerova mišljenja: bitak, vrijeme, čovjek (tubitak) – bitna su pitanja tijekom povijesti filozofije, te se Heideggerove solucije u navlastitosti njihova određenja izravno tiču studija povijesti filozofije.
3. Valja imati u vidu Heideggerovu misao o dovršetku metafizike u značenju dosega njezinih krajnjih mogućnosti. K tom dovršetku pripada bujanje posebnih znanosti u svim područjima bića u vidokrugu što ga je pripremila filozofija, a u smjeru njihova osamostaljenja i odrješenja od filozofije. U tim je okolnostima zapadanje u rješavanje problema ograničenog područja života, ma kako aktualni i urgentni oni bili, opasnost za suvremeno filozofsko mišljenje, budući da ono tako s krinkom filozofije gubi cjelinu pripadnog mu problema suvremenog povijesnog sklopa.

23

Usp. Danilo Pejović, *Sistem i egzistencija*, Zora, Zagreb 1970., str. 125.

24

Danilo Pejović, »Heidegger na prijelomu stoljeća«, predgovor knjizi: Martin Heidegger, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Naprijed, Zagreb 1996.

25

Žarko Paić (ur.), *Izgleđi povijesnog mišljenja*, Antibarbarus, Zagreb 2006.

26

Vesna Batovanja, *Martin Heidegger. Mišljenja koje se više ne razumije kao metafizika*, Breza, Zagreb 2007.

Branka Brujić

**Die Anwesenheit Heideggers
in kroatischer Philosophie**

Zusammenfassung

Die Anwesenheit Heideggers in Kroatien zeigt sich in der verbreiteten Erörterung der Grundbegriffe seines Denkens, wie das drei in den 80-er Jahren gehaltenen internationalen Symposien zeugen. Das Heideggersche Denken haben aber schon in den 60-er Jahren die Universitätsprofessoren der Philosophie vermittelt.

V. Sutlić, der einflußreichste von ihnen, hat seine philosophische Konzeption als „geschichtliches Denken“ artikuliert und entwickelt. In seinen Arbeiten der 60-er Jahren neigt er zu eigenartiger Synthese des Marxschen und Heideggerschen Denkens, während in dem Buch Die Praxis der Arbeit als wissenschaftliche Geschichte (1974) das Marxsche Denken in dem ihm zugehörigen geschichtlichen Topos freilegt. Das ist der Topos der Verwirklichung der Philosophie HegeIs durch das Praktizieren der von der sich selbst ständig übertreffenden Wissenschaft getragenen Arbeit. In den Grundbestimmungen des „geschichtlichen Denkens“ – des geschichtliche Zusammenhang Sein – Dasein, Seiendes, das Ereignis, die Lichtung, das Befürworten der geschichtlichen Offenheit – erkennt man die entscheidenden Begriffe de Heideggerschen Denkens. G. Petrović befürwortet den dauerenden Dialog zwischen dem Denken Marx und Heideggers. Solchen Dialog berechtigt er mit der geschichtlichen Ausrichtung beider Denker in welcher Petrović den Vorteil der Revolution gegenüber dem Ankunft des Seins sieht.

Schlüsselwörter

Martin Heidegger, Karl Marx, Vanja Sutlić, Gajo Petrović, geschichtliches Denken, Revolution, Sein